

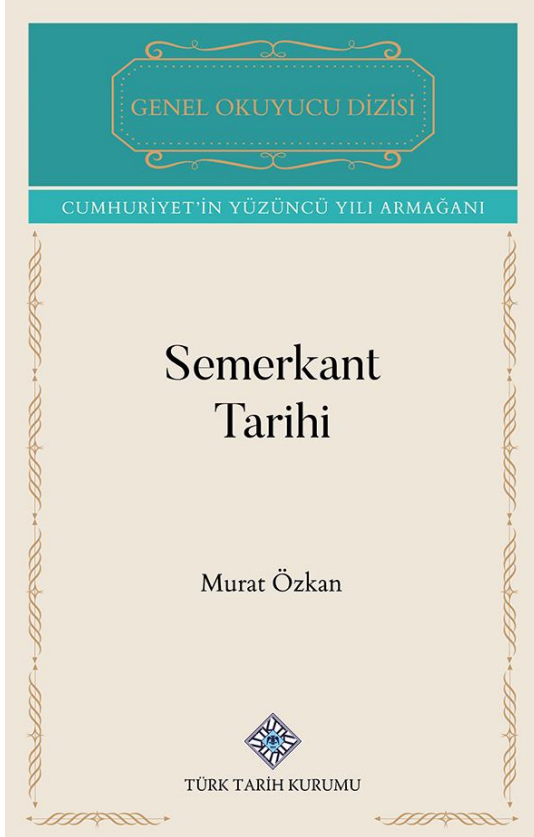
Agah GÜRTÜRK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye
Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sakarya, Türkiye

Semerkant Tarihi

Özkan, Murat. *Semerkant Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2025. ISBN: 978-975-17-6127-9, 142 s.

Semerkant, Türk-İslam tarihinin ilim, kültür ve sanat sahalarında öne çıkan en önemli merkezlerinden biridir. Şehrin tarihi, yalnızca siyasi gelişmelerle değil; aynı zamanda mimarî, ekonomik ve entelektüel birikimiyle de dikkate değer bir süreklilik sergiler. Murat Özkan'ın *Semerkant Tarihi* adlı eseri, bu zengin geçmişi bilimsel bir bakış açısıyla değerlendiren nitelikli bir tarih incelemesidir. Türk Tarih Kurumu'nun "Genel Okuyucu Dizisi" kapsamında yayımlanan ve editörlüğü Prof. Dr. Haluk Selvi tarafından yürütülen çalışma, akademik yöntemleri esas almakla birlikte, geniş bir okuyucu kitlesine hitap edecek açıklıkta kaleme alınmıştır.

Eser; "Sunuş", "Önsöz" ve "Giriş" bölümlerinin ardından, "I. Bölüm: Maverâünnehir ve Semerkant'ın Tarihi Coğrafyası", "II. Bölüm: İnkıraz ve İnkışaf Dönemleri" ve "III. Bölüm: Kültürel, İktisadi ve Mimari Özellikleriyle Semerkant" başlıklarıyla yapılandırılmıştır. Bu bölümler aracılığıyla şehir tarihinin gelişim evreleri sistematik biçimde ele alınmış; coğrafi koşullar, siyasi olaylar ve kültürel unsurlar bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir.

142 sayfadan oluşan bu çalışma, Türkistan bölgesinin tarihî dokusuna ışık tutarken; bölgedeki devletlerin idari yapılanmalarına, ilmî ve dinî kurumlarına, sanat ve mimarî mirasına dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Açık ve anlaşılır bir anlatım tercih eden yazar, akademik içeriği sade bir dille aktarmayı başarmış; böylece eser, hem araştırmacılar hem de tarih meraklıları için güvenilir ve faydalı bir kaynak hüviyeti kazanmıştır.

Eserin "Giriş" bölümüne Muhammed Şibani Han'a ait bir şiirle başlayan yazar, bu dizeler aracılığıyla Semerkant'ın tarihi ve kültürel açıdan ne denli

özel bir şehir olduğunu okuyucuya aktarmaktadır. Söz konusu dizeler şu şekildedir:

Her kişi gitse Semerkant şehrinde, çaresiz güler,
Makamı cennette olsa, Semerkant'ı ister.
Ben Hiri'nin şehrinde durmağa bir yer bulmadım,
Vah, Semerkant ve Buhara nerede, olur mu onlar.
Karman, Şadman, Kaklık ve Dergem suyu,
Ben ne yapayım, gitmedi gönülden bunlar.
Semerkant gibi dünyada olmayacak hoş kuş bahçesi,
Dostlar, ben neyleyim, gitmez gönülden yeşillikler.
Bu Hiri'nin bilgi sahipleri, ne kadar ayıplasanız da,
Nerede olursa Şebani, o Semerkant'ı arzular.

Eserin ilk bölümünde, "Maverâünnehir ve Semerkant'ın Tarihi Coğrafyası" başlığı altında yazar, konuyu üç alt başlık halinde incelemektedir: "Maverâünnehir", "Semerkant Adı ve Semerkant'ın Kuruluşu Üzerine" ve "Din, Ticaret, Mimari: Moğol İstilasına Kadar Semerkant". Son alt başlık ise kendi içinde dört kola ayrılarak, okuyucuya "İlk Dönemler", "Türk Hakimiyeti", "Semerkant'a Yönelen Arap Akınları" ve "Semerkant'ta Türk-İslam Dönemi" konularını aktarır. Bir şehri tanımak ve tarihini

doğru biçimde öğrenmek için, öncelikle o şehrin coğrafyasını iyi bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda, yazarın konuyu bu kronolojik sıra ile ele alması, okuyucuya sistemli ve sağlıklı bir bilgi aktarımı sağlamaktadır. Özellikle söz konusu bölümde yazar, Maverāünnehir'in coğrafi konumuna değinmekle kalmayıp, bölgenin günümüzdeki sınırlarını ve tarih boyunca önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmasını da vurgulamaktadır. Semerkant isminin tarihsel gelişimini ayrıntılı biçimde inceleyen yazar, konuyu temelden ele alarak okuyucunun şehrin tarihini ve önemini daha iyi anlamasına olanak tanımaktadır.

Semerkant şehrinin Türk hakimiyetine girmesi ve sonrasında yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, şehrin tarihi yapısı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. 582 yılında Batı Göktürk hakimiyetine dahil olan Semerkant, sonraki süreçte birçok farklı devlete ev sahipliği yapmıştır. Ancak Göktürkler'in Türkistan ve Semerkant üzerindeki mirası, tarihi önemi bakımından göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Yazar, bu bölümde Semerkant'ın Türk hakimiyeti altına girmesini ele almanın yanı sıra, bölgeye yönelen Arap topluluklarının akınlarını da incelemektedir. Yazar, özellikle Emevilerin bu coğrafya üzerindeki etkilerinin başında gelen İslamiyet'in yayılımına dikkat çekerken, ilerleyen süreçlerde bölgedeki Türk-İslam sentezine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Sırasıyla Samani, Karahanlı ve Selçuklu devletlerinin hakimiyeti altına giren Semerkant, Türklerin ve İslamiyet'in yayıldığı en önemli merkezlerden biri olmuştur.

İkinci bölümde Özkan, İnkıraz ve İnkişaf olgusu çerçevesinde öncelikle Semerkant'ın Moğol istilasına uğramasını ve Moğol hakimiyetine geçişini ele almıştır. 1211 yılında Türkistan ve çevresindeki birçok bölgeyi istila eden Moğollar, 1220'li yıllara gelindiğinde Buhara'yı ele geçirerek Semerkant'ın tek hakimi olma yolunda önemli bir adım atmıştır (s.40). Devamında yazar, Semerkant için belki de en önemli isimlerden biri olan Emir Timur ve Timurlular'ın şehri nasıl geliştirdiğini ve onu çok daha önemli bir kent haline getirdiğini vurgulamaktadır. Özkan, kitabın bu bölümünde, özellikle Emir Timur'un 1370 yılında Semerkant'ı başkent yapmasının ardından şehrin kültürel, sanatsal ve siyasi açıdan büyük ölçüde geliştiğini ve Türkistan coğrafyasının bu dönemde en parlak dönemini yaşadığını vurgulamaktadır.

Yazar, bir sonraki başlıkta Semerkant'ın Özbekler tarafından hakimiyet altına alınmasını ele almıştır. Bu bölümde dikkat çeken isimlerden biri ise Muhammed Şibani Han'dır. Buhara'yı ele geçirdikten sonra hedefini Semerkant'a yönelten Şibani Han, şehri kuşatarak fethetmiştir. Bu alt başlığın sonunda yazar, Timurlular döneminde altın çağını yaşayan Semerkant'ın Özbekler döneminde ihmal edildiğini vurgulamış ve Özbekler'in, Timurluların yaklaşımının aksine, Buhara'ya daha fazla önem verdiklerini belirtmiştir.

Özkan, kitabın bu bölümünde bir diğer alt başlıkta, artık Semerkant'ın Türk-İslam devletleri kontrolünden çıkışını ve Çarlık Rusya'nın Türkistan ile Semerkant'ı işgal sürecini ele almıştır. Bu bağlamda yazar, Çarlık Rusya'nın bu coğrafyayı neden işgal ettiğini ve dönemin siyaseti koşulları çerçevesinde bu hareketin gerekliliğini açıklamıştır. 1868 yılında Ruslar tarafından işgal edilen Semerkant, özellikle Rusların tarım ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamış ve aynı zamanda tekstil sanayisi için gerekli hammaddeleri bu coğrafyadan temin edebilmiştir. Özellikle yazar, Semerkant'ın Rus idaresi altında geleneksel yapısından koparak mimari açıdan modernleştiğini vurgulamaktadır (s.68). Rusların şehre kazandırdığı en önemli unsurlar arasında demiryolu, elektrik şebekeleri ve modern su sistemleri yer almakta olup, Özkan bu gelişmeleri okuyucuya detaylı biçimde aktarmaktadır (s.68). Sırasıyla Semerkant'ın farklı devletler tarafından işgali ve geliştirilmesini ele alan Özkan, bir sonraki alt başlıkta ise, farklı bir rejimdeki Rusya olarak değerlendirilen SSCB döneminde Semerkant'ın durumunu incelemiştir. Yazar, bu bölümde özellikle, yüzyıllar boyunca Türk-İslam devletleri yönetiminde kalan Semerkant'ın önce Çarlık Rusya, ardından Sovyetler Birliği yönetimi tarafından geleneksel geçmişinin yavaş yavaş silindiğini ve Sovyet yönetiminin bölgedeki politikasının son derece katı ve otoriter olduğunu aktarmaktadır. 1991 yılına gelindiğinde, bu bölümün son alt başlığında Özkan, Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesini ele almış; bu bağlamda Semerkant'ın geçmişten günümüze uzanan tarihi devamlılığını okuyucuya aktarmıştır. Ayrıca yazar, Semerkant'ın tarih boyunca Rus, Tatar ve Tacik gibi farklı etnik grupların hakimiyeti altına girmesine rağmen, şehrin kültürel zenginliği ve verimliliğinin daima varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır.

Eserin üçüncü ve son bölümüne gelindiğinde ise, önceki iki bölümde ağırlıklı olarak ele alınan siyasi konuların yerini bu kez Semerkant'ın kültürel, iktisadi ve mimari yönlerinin incelendiği bir yaklaşım almıştır. Yazar, önceki iki bölümde de kısmen değindiği ancak bu bölümde daha ayrıntılı biçimde ele aldığı ilk alt başlıkta, Semerkant'ın dini ve ilmi hayatını incelemiştir. Semerkant, özellikle Soğd yönetimi döneminde, bünyesinde pek çok farklı inanç sistemini barındıran bir şehir konumundaydı. Bu dönemde Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm gibi çeşitli semavi ve beşeri dinler şehirde etkin şekilde varlık göstermekteydi. Özkan, farklı inançların Semerkant şehrinde bir arada bulunmasının, kentin medeniyet seviyesini yükselttiğini ve bu durumun çevresindeki birçok bölge ile halk üzerinde önemli bir etki yarattığını ifade etmiştir. Semerkant gibi bir şehrin kültürel ve medeni yapısının oluşmasında en önemli unsurlardan biri ise, yazarın bu bölümde ikinci alt başlık olarak ele aldığı "Dil ve Edebiyat" konusudur. Yazar, bu bölümde Semerkant'ın tarih boyunca farklı toplulukların hakimiyeti altında kalmasının, şehirdeki dilsel ve edebi yapının zengin bir biçimde harmanlanmasına zemin hazırladığını vurgulamıştır.

Özellikle yazar, Semerkant'ın kültürel gelişiminde Soğdların etkisi ile İpek Yolu'nun bu coğrafyadan geçmesinin büyük rol

oynadığını; dilin ticari amaçlarla yaygın biçimde kullanılması sayesinde şehrin kültürel zenginliğine önemli katkılar sağlandığını belirtmiştir. Bu coğrafya, sahip olduğu köklü kültür birikimi ve zamanla gelişen medeniyetiyle birlikte özellikle Semerkant'a adını altın harflerle yazdırmış önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Yazar, bir sonraki alt başlıkta da bu şahsiyetlerden ve onların şehre kattığı ilmi mirastan bahsetmiştir. Bu alt başlıkta ise Semerkant'ın bilim ve kültür hayatına yön veren, önemli çalışmalar ortaya koymuş bazı isimleri ele almıştır.

Yazar, sırasıyla ismini zikrettiği şahsiyetleri şu şekilde sunmaktadır: "Ebu Mansur el-Maturidi", "Ebu Nasr el-Farabi", "Ebu Reyhan el-Biruni", "İbn-i Sina", "Ömer Hayyam", "Sühreverdi", "Muhammed Bahaddin Nakşibendi", "Emir Timur", "Uluğ Bey", "Molla Abdurrahman-ı Cami", "Ali Şir Nevai", "Babür Şah" ve "Abdurrahim Han-i Hanan". Bu isimlerin Semerkant ve ilgili coğrafyaya kazandırdığı kültürel ve sanatsal katkılar, söz konusu bölümde sade ve anlaşılır bir biçimde ele alınmıştır.

Bir diğer alt başlıkta ise yazar, Semerkant ile İpek Yolu arasındaki tarihsel bağı ele alarak, şehrin İpek Yolu sayesinde birçok alanda geliştiğini ve önemli bir merkez haline geldiğini vurgulamaktadır. Önemli ticaret güzergahlarının bu coğrafyadan geçmesi, bölge açısından faydalı olsa da, civar devletler için bu tür ticaret merkezlerini hedef haline getirmiştir; bu bağlamda Semerkant, söz konusu şehirlerin başında gelmektedir. Özkan, İpek Yolu'nun önemini yitirmesi ve yeni ticaret yollarının keşfi sonucunda, Semerkant'ın ticaret merkezi olma özelliğinin zaman içinde kaybolmaya yüz tuttuğunu belirtmektedir.

Eserin üçüncü ve son bölümünün son alt başlığında yazar, Semerkant'ın mimarisindeki önemli yapılara değinmiş ve bu yapıların tarihsel süreçlerini okuyucuya aktarmıştır. Söz konusu yapılar sırasıyla şunlardır: "Registan Meydanı", "Uluğ Bey Medresesi", "Şir-Dor Medresesi", "Tilla Kari Medresesi", "Bibi Hanım Camisi", "Şah-ı Zinde", "Gur-ı Emir (Emir Timur Türbesi)", "Semerkant Rasathanesi", "Hz. Danyal Türbesi", "İşrethane Türbesi", "Aksaray Türbesi", "Ruhabet Türbesi", "İmam Buhari Türbesi", "Hz. Hızır Cami", "İmam Matüridi Türbesi" ve "Bağ-Bahçe ve Köşkler". Bu yapılar aracılığıyla yazar, okuyucuya Semerkant'ın en önemli mimari eserlerini aktarmaktadır.

Murat Özkan'ın Semerkant Tarihi adlı eseri, Türk Tarih Kurumu'nun "Genel Okuyucu Dizisi" kapsamında yayımlanmış olmasının sağladığı dilsel sadelik ve anlatım açıklığıyla dikkat çekmektedir. Çalışma, şehir tarihçiliği alanında titiz bir yöntem ve dengeli bir anlatım örneği sunmakta; Semerkant'ı yalnızca siyasi olayların merkezi olarak değil, aynı zamanda bir medeniyetin taşıyıcısı ve kültürel hafızası olarak ele almaktadır.

Eserdeki bölümler arasındaki geçişler düzenli, anlatım yapısı ise tutarlıdır. Özkan, sade ve akıcı bir dil kullanarak karmaşık tarihsel süreçlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. 142 sayfadan oluşan bu çalışma, Semerkant'ın tarihi, kültürel, ilmî, dinî, iktisadî ve mimarî gelişimini kapsamlı biçimde ele almakta; özellikle şehir üzerinde hüküm süren farklı devletlerin etkilerini, İpek Yolu'nun rolünü, kültürel ve bilimsel birikimi ayrıntılı şekilde incelemektedir.

Kaynak kullanımı, bilimsel ölçütlere uygun olarak yapılandırılmış; eserin bütünlüğü, bazı bölümlerdeki ayrıntı yoğunluğuna rağmen korunmuştur. Bu yönüyle Semerkant Tarihi, Türkistan coğrafyasına ilişkin çalışmalarda güvenilir bir başvuru kaynağı niteliği taşımakta; hem akademisyenlere hem de tarih meraklılarına zengin bir içerik sunmaktadır. Özkan'ın eseri, Semerkant'ın tarihsel kimliğini çok yönlü biçimde ortaya koymasıyla Türkistan tarihi literatüründe önemli bir boşluğu dolduran kapsamlı ve derinlikli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.